

Egy domonkos rendi breviárium mint forrás a Domonkos-kódexben, kitekintéssel a Cornides-kódexre*

2. rész

9. A breviáriumi forrás azonosításából levonható tanulságok érintik egyrészt közvetlenül a DomK. szövegtörténetét, másrészt tágabb körű hatásuk is van. A következőkben csak néhány fontosabb mozzanatra tudunk utalni.

Azzal, hogy az ismeretlen kompilátor a rendalapítóról való heti megemlékezésekre szánt rövid szövegekből válogatott, nemcsak olvasmányról gondoskodott a szigeti domonkos apácáknak, hanem hozzásegítette őket, hogy a liturgiában hallott szöveget követni tudják, tartalmát megértsék. A breviáriumból fordító szerzetes valószínűleg magyar nyelvű papi szolgálatot is ellátott a szigeti kolostorban. Ugyanakkor a kódex egészében jellemző néhány fordítási sajátásból az is feltételezhető, hogy ugyanaz a személy fordította magyarra a breviáriumi részleteket, aki a kódex más részeit is. Erre mutat például az a fordítói szokás, hogy a magyar szövegben rendszerint az a latin jövevényszó jelenik meg, amelynek latin megfelelőjét a forrásszövegben látjuk; hasonlóan végig megfigyelhető, hogy a magyar fordítás alanyesetként veszi át az idegen helynevek esetragos formáit. Ezek mindegyike – mind a breviáriumból származó részletekben, mind egyebütt – egyfajta kényelmes (sietős?) fordítási megoldást tükrözhet, amit ugyanaz a fordító alkalmazhatott.

Az 1494. évi breviárium mint forrás azonosításával közelebb juthatunk továbbá a DomK. eredetijének datálásához. Az elég terjedelmes kódex összeállítása hosszabb ideig is tarthatott, mint a leírása. A breviáriumi részleteket tartalmazó második feléről a breviárium datálásából most már tudjuk, hogy azt nem kompilálhatták korábban, mint a 15. század vége, utolsó évei. Az itt vizsgált breviáriumi részletek két blokkban, egymástól majd százharminc lapnyi távolságban (l. a 3. táblázatban), szervesen vannak a szövegbe beépítve, ahogyan csak a kompilálás folyamatában kerülhettek oda. A DomK. eredetijéről hajlamosak lehetünk azt gondolni (vö. LÁZS 2009: 138; 2016: 307), hogy összeállítása a fennmaradt másolathoz (1517) képest viszonylag korábbra datálható, mivel több régi forrás (Gerardus de Fracheto, Dietrich von Apolda, Petrus Calo) szerepel benne.⁹ A kódex egyik fő forrása, Antoninus firenzei érseknek a 15. század közepén írt világkrónikája már eddig is jelezte, hogy a kódexet legfeljebb bő fél századdal kompilálhatták korábban. Most azonban látjuk, hogy Petrus Calo esetében egy régi

* Az 1. részt lásd MNy. 2022: 147–158.

⁹ Egy konferenciaelőadásában KOMLÓSSY GYÖNGYI (2009b) a fordítás oldaláról részben már feszegette többek között ezt a kérdést. Fordításrészleteket összevetve például arra mutatott rá, hogy a korai (de Fracheto) és a késői (Antoninus) forrásból származó részletek magyar nyelve nem tér el jelentősen egymástól, ami azt jelenti, hogy ugyanakkor fordíthatták mindkettőt. – Megköszönjük KOMLÓSSY GYÖNGYINEK, hogy előadása kéziratát rendelkezésünkre bocsátotta.

forrás új feldolgozásáról van szó, (s lényegében nyomon vagyunk, hogy Dietrich von Apoldáról is hasonlót derítsünk ki¹⁰). A breviáriumi forrás azonosításával így bő két évtizedre szűkül a filológiai igazolható idő. Vajon nem gondolhatunk-e arra, hogy szándékosan nyúltak vissza a hazai domonkosok is a rend régebbi (illetve azokból merítő) szerzőihez, ahogy például az adott breviárium ismeretlen szerzője tette többek mellett Calóval? Hugo a Sancto Caro bibliakommentárjának felhasználása (I. M. NAGY – N. HORVÁTH 2020) például szintén ebbe az irányba mutathat.¹¹

Ennek a 15. sz. végén újdonságnak számító breviáriumnak a felhasználása láttán valószínűleg feltételezhetjük azt is, hogy a domonkos fráterek birtokában (könyvtárban), akik a szigeti apácáknak az anyanyelvű olvasmányokról gondoskodtak, megvolt az 1494-es (vagy azzal egyező szövegű) velencei breviárium példánya. Ennek hazai előfordulására tudomásunk szerint nincs adat, például IMPLÓM (2017) gazdag összefoglalásában sem találunk ilyet. Ha pedig anyanyelvi fordítást készítettek belőle, használniuk kellett a liturgiában is, vagyis a rendalapítóról az akkori legújabb olvasmányokkal emlékeztek meg. Mindezen keresztül a breviáriumi forrás azonosításával a liturgikus gyakorlat és az anyanyelvű szövegek közti kapcsolatokra is újabb oldalról világíthatunk rá.

10. Kitekintés a Cornides-kódexre. A DomK. (1517) szövegével – mint tudjuk – részben párhuzamosan, 1514–1519-ig másolta Ráskay Lea a szigeti domonkos kolostorban a CornK.-et is. Az utóbbi szövegét forrásokkal kiadó BOGNÁR ANDRÁS és LEVÁRDY FERENC kísérő tanulmányukban jelezték, hogy bizonyos szövegegységekhez nem sikerült egységes forrást találniuk, csak többféle helyről összeválogatott részletekkel tudták a magyar fordítást azonosítani. Egyes ismeretlen forrású legendákról azonban például a szöveg felépítése alapján feltételezték, hogy közvetlen forrásuk valahol egy breviáriumban lelhető fel. Mivel a fentiekben láttuk, melyik breviárium lehetett keze ügyében egy szigeti kódex szerzőjének akkoriban, a két kódex másolási idejének érintkezése alapján életszerűnek tűnt feltételezni, hogy talán ugyanabból a breviáriumból meríthettek a CornK. bizonyos szövegei esetében is, amiből a DomK.-hez válogattak. Erősítette a gyanút a szövegkiadóknak az a feltevése, hogy a CornK. másolása azért húzódnak el, mert Ráskay Lea a fordítások elkészültére várhatott. Anélkül, hogy itt a CornK. még

¹⁰ Cikkünk beküldése után a Bajor Állami Könyvtár (Bayerische Staatsbibliothek, München) digitalizált állományából sikerült elérnünk az 1494-es velencei domonkos breviáriumnak egy ép példányát is, s abban ellenőrizhettük a kérdéses szövegeket. A Calo-kivonatok megfelelnek TUGWELL közlésének, így a korábban leírtakon nem kellett módosítanunk. Azt viszont már itt jelezzük, hogy a Dietrich von Apoldának tulajdonított forrásrészletek – amint vártuk – jól egyeznek az 1494-es breviárium megfelelő rövid olvasmányaival, vagyis nyilvánvalónak látszik, hogy szintén ugyanabból a breviáriumból származnak, s a Dietrich von Apolda munkájából készült breviáriumi kivonatok fordításai lehetnek. – E breviáriumi részletek szövegét szintén közreadjuk a DomK. latin forrásait tartalmazó digitális szöveggözlésünkben.

¹¹ A magyar nyelvű kódex viszonylag kései datálása (1494 után) egyébként jól egybevág a rendtörténeti adatokkal is: a rendi reformot – amelynek fontos része volt az apácáknál az anyanyelvű olvasmányok biztosítása, – csak a 15. század végére tudták véghezvinni a domonkosok a szigeti kolostorban (minderről részletesen I. LÁZS 2016: 34 skk., 45 és passim).

kérdései forrásainak komolyabb vizsgálatára vállalkoznánk, a vértanú testvérpár, Praxedis és Potenciána legendáival tettünk egy próbát, most már közvetlenül az 1494. évi breviáriumból idézve a latin szöveget (4–6. táblázat; ezekben szintén a fent ismertetett jelöléseket alkalmaztuk, de itt a magyar szövegkiadást követve a rubrummal írt részleteket jeleztük dőlttel a latin szövegben is).

A CornK. kiadói e két szöveghez is csak különböző helyekről összeválogatott részleteket tudtak csatolni forrásként, de a legendák szerkezetéből ítélve határozottan megfogalmazták: „biztosan állíthatjuk, hogy ez a két szövegegység breviáriumi latin szövegek magyar megfelelője. [...] ezt a két szövegegységet liturgikus könyvekből fordította le valaki” (BOGNÁR–LEVÁRDY 1967: 813). Rámutattak, hogy különösen a Praxedis-legendában látszik jól a zsolozsma olvasmányainak bevezetésére oly jellemző hivatkozás valamely jeles egyházatya homíliájára (itt Szent Ambruséra a szüzesség dicséretéről), valamint az életrajz lekciónkra bontása, ahogyan a breviáriumban szokás.

4. táblázat

A CornK. Praxedis-legendája és breviáriumi latin megfelelője

CornK. 167v–168r	Breviarium 1494: 319r
<p>(167v) XX. <i>Kezdetyk bodogfflagos zent praxedis <u>azzon</u> <u>nak</u> elete ezen keppen monduan.</i> Kychoda az ky embery elmeuel az zvzeffe get meg foghaffa. mely zvzeffeget az természet fem rekeztevt az ev tevruenyebe. Auagy kychoda <u>foghagya</u> <u>vagy mondhagya</u> meg természet zerezt valo zoual azt. ky az természetnek* zokafa felet vagyon. Hyua ez zvz menyozagbol. azt. mellyet kevuetne fevldevn. Sem (choda ez) meltatlan kereste menyekbevl ez zvz eletenek <u>zokafat mo</u> <u>gyat</u>. ky emaganak iegyefelt lelt menyor zagban. Ez zvz az eegnek kevdyt es az angelokat es az chyllagokat altal hata </p> <p>* A kiadásbeli hibás átírást („termzetnek”) a faksimile alapján javítottuk.</p>	<p><i>Sanctae Praxedis <u>virginis</u>. [...]* <u>Ambrosius in sermone. Lectio prima.</u></i> <i>Quis humano ingenio virginitatem comprehendere possit: quam nec natura suis legibus inclusit? Aut quis naturali voce <u>complete</u> noverit: quod supra usum naturae sit? Accersivit e caelis haec virgo: quod imitaretur in terris. Nec immerito <u>usum</u> vivendi quaesivit e caelo: quae sibi sponsum invenit in caelo. Haec nubes aeris et angelos sideraque transgrediens</i></p> <p>* Itt egy rövid ima és liturgiatechnikai utasítások maradnak ki.</p>
<p>(168r) iftennek igeyt az az iefus zvzeknek veragat meg lele atya iftennek kebeleben. es ky mereyte mynd ev tellyes zyvyuel. <u>Ezeket</u> zent ambrosus mongya. Azert ez tyztelen dev zvz zent <u>praxedis</u> <u>azzon</u>. vala fenefle ges nemes nemzetbevl tamadot. es</p>	<p><i>Dei <u>verbum</u> in ipso sinu patris invenit, ac toto pectore hausit. Ex gestis beatae Praxedis. Haec igitur virgo venerabilis Praxedis illustrissimi generis filia beati Prudentis Romani senatoris ac discipuli apostolorum <u>sanctorumque</u> Novati et Timothei ac beatae Potentianae soror</i></p>

vala | romay fenatornak bodog prudenfnek | leanya. ky vala az zent apof-toloknak ta | neytuanya. Es vala ez zent praxedis az | zon nouaciufnak es thimo(d)teofnak es bodog || fagos zent potencia azzonnak hugok. | Mykoron zent praxedys azzon igeen bankod | neek az ev nenyenek vagy huganak hala | laert. fok nemeffek kereztyenek ievnek va | la ev hozza zent pius papaual egyetevmben. | es vigasztalyak vala evtet. Ezen idevben | zent praxedis azzon kere zent pius papat. | hog az ev bagyanak nouaciufnak feredev | hazabol. kyben jmmar nem ferednek va | la. Zent egyhaz chynal tatneek. Mert || ez feredev haz-ban lattatyk vala lenny nagy | es bev epevlet vagy rakaas. Mely kerees | kellemetes levn zent pius papanak. Es chy | naltata zent egyhazza nouaciufnak fere | dev hazaat. Zent praxedis azzon neuben. | vevueen hatalmat romaban. Keet eztendevk es | tyzen nyole napok vtan. levn az kereztyeneknek | nagy kemen jdezefe. vgy hog vontattnanak | az baluanyoknak aldozatyara. es martyrom | fagnak coronayaual meg coronaztatnak va | la. Tyztelendev zent praxedys azzon kedeg | geryedevzueen lelkeben. fok kereztyeneket el tytkol vala vgyan ezen ev neuben zen | telt egyhazban. kyket eltet vala etekel es. | zent leleknek igeyeuel es. Tahat ky hyr || detteteek antoninus chazarnak. hog kerezty | yeneknek gyevekeveztye lenne praxedifnak | egyhazaban. Mely antoninus chazar | el bochatuan ev zolgayt. fok kereztyene | ket meg fogata. es keerdees nekevl tevr | rel meg evlete vgyan azon egyhazban. | Es zent martyroknak ev tefteket zent pra | xedis azzon evzue gyevte eyel. es el te | mete priscilla nevev cymetryomban. | Es ev maga keferevfeggel meg zoreytaa || uan. jmad az vr ifent. hog ev ky mul | neek ez velagbol. Kynek ev jmadfagy | es fyralmy az vr iftenhez jutanak. Azert | harmyc neeg napok el muluan ez fe | lyevl meg mondot zent martyrok halala |

cum esset afflictata propter transitum praedictae sororis beatae Potentianae, multi nobiles Christiani veniebant ad eam et consolabantur ipsam una cum sancto Pio episcopo Romano. *RR. Audivi. Lec[ti]o. II.* Eodem tempore beata ipsa virgo Praxedis rogavit beatum Pium papam praedictum, ut in thermis Novati, quae iam in usu non erant, ecclesia aedificaretur. Quod aedificium magnum et spatiosum in eisdem videbatur esse. Quod et placuit sancto pontifici Pio. Et aedificavit in ecclesiam thermas Novati in nomine beatae Praxedis virginis accepta potestate in urbe Roma. Post duos annos et dies decem et octo facta est persecutio magna Christianorum ita, ut traherentur ad idolorum culturam et multi martyrio coronati sunt. Virgo autem venerabilis Praxedis fervens spiritum multos Christianos occultavit in eodem titulo, quos cibo pascebat et verbo Sancti Spiritus. *RR. Veni electa. L[ectio]. III.* Tunc divulgatum est Antonino imperatori, quod conventus fieret in titulo Praxedis. Qui mittens tenuit multos, et sine interrogatione gladio puniri praecepit in eodem titulo. Horum virgo corpora beata Praxedis nocte collegit, et sepelivit in cimiterio Priscillae; et afflictione constricta oravit ut transiret ex hoc mundo. Cuius orationes et lacrimae ad Dominum pervenerunt. Peractis igitur diebus triginta quattuor post necem sanctorum praedictorum,

<p>(169r) vtan. <u>ky muleek ez velagbol</u> <u>bodogfagos zent praxedis azzon.</u> aguftos hauanak ty zenkettevd kalendafan. kynek ev bodog tefteet pafstor pap eltemete. az ev atya mel let bodog prudens mellett priscilla neveu cymyteryomban falaria neveu vton. Holot maftan viragoznak zenteknek jmadfagok es erdemeket.: — Vegeztem penteken zent peter mar- tyr napyan. vr zvletety vtan. ezer. evt zaz. tyzenkylenc ez- tendevben.</p>	<p><u>migravit ad Dominum virgo sacra</u> <u>duodecimo Kalendas Augusti. Cuius</u> <u>corpus ego pastor presbyter sepelivi</u> <u>iuxta patrem suum in cimiterio Priscillae</u> <u>via Salaria, ubi hodie florent orationes</u> <u>sanctorum. RR. Regnum mundi.</u></p>
---	--

Praxedis itt idézett breviáriumi életrajza – mint látható –, folyamatos forrást nyújt a magyar fordításhoz, melynek leírását 1519. április 28-án fejezte be Ráskay Lea. A DomK. kapcsán bemutatott körülményekből arra következtethetünk, hogy ez lehetett a BOGNÁR és LEVÁRDY által feltételezett breviárium (vagy valamelyik azonos szövegű kiadása), amelyben az általuk közölt forráshelyek latinul már egységes szöveggé vannak szerkesztve. A magyar fordításból csak a liturgiategnikai utalások hiányoznak, többletei, eltérései pedig a magyar szövegszerkesztés szokásos sajátosságai (értelmező betoldások, szópárosítások, rövidebb mondatokra tagolás), lényeges eltérés azonban a latin és a magyar szöveg között nincs.

Hasonló tapasztalatot szereztünk az előbbinél korábban (de szintén a DomK. után), 1518-ban másolt Potenciána-legenda forrásáról is, de annak azonítását két részletben kellett elvégezni. Az életrajzot keretbe foglaló, Szent Ágostonra hivatkozó szöveget BOGNÁR és LEVÁRDY (1967: 675) az egyházatya De sancta virginitate című munkájának különböző fejezeteiből vett részletekkel tudta bizonyos fokig azonosítani, a tényleges forrásról pedig úgy nyilatkoztak: a magyar fordításbeli keret „eredetileg minden bizonnyal valamely breviárium »Commune Virginum« lekciónak felel meg. Az Ágoston-féle szöveget a breviárium igényei szerint kivonatolták”. A legenda közbülső, életrajzi részéhez pedig, mivel ahhoz megfelelő forrást nem találtak, jobb híján a Catalogus Sanctorumból átvett életrajz szövegét közölték párhuzamként.

Szent Potenciána legendája a CornK.-ben hosszabb terjedelmű, mint az 1494-es breviáriumban (l. az 5. táblázatban), köszönhetően az életrajz után még folytatódó keretszövegnek. A breviáriumban az életrajzzal véget ér a legenda, az azt megelőző bevezető szövege azonban Ágostonra hivatkozik, és pontosan úgy van összeszerkesztve Ágoston említett munkájából, ahogyan a magyar szövegben látjuk. A breviáriumi szöveghez képest mindössze néhány sor hiányzik a fordításból. Potenciána magyar nyelvű életrajza pedig kétségtelenül ezt a breviáriumi szöveget adja vissza. A magyar fordítás alig tér el a latintól, csak a szokásos módon fordul elő néhány kiegészítés, más szóhasználat (ezeket a fentiekhez hasonlóan jelöltük a táblázatban).

5. táblázat

A CornK. Potenciána-legendájának első fele és breviáriumi latin megfelelője

CornK. 139r–141v	Breviarium 1494: 292r–292v
<p>(139r) <i>Kezdetyk zent potencia <u>azzon</u> elete.</i> <u>Vgy mond</u> zent agofton. zveznek jnnepen. predycallando az zvezfeleg. Erre fegehen myn ket criftus zveznek fya. es zvezeknek iegyefe. zvezey mehbevl zvetet teft zerent. Zyzey ha zaffagall zerkezet lelek zerent. Azert my koron kezenfezes anya zent egyhaz zvez legyen. mykeppen zent pal apoftol mongya. Mynemev nagy tyztesfelegre meltok az oly tagok. kyk azt evryzyk ev teftekben. me lyet <u>anya zent egyhaz</u> evryzet tellyeffegell hytben. az az. az zyzesfeget. Azert az teft nek femmynemev <u>nemzefe</u>. nem hafonlat hatyk az zent zvezfeleghez. meg chak az teft nek zvezfelegehez es. Menyetek el azert. </p>	<p><i>Sanctae Potentianae virginis *</i> (292v) <u>Per. beatus Augustinus in libro de virginitate. L[ectio] I.</u> In festo virginis praedicanda est virginitas. Hoc in isto sermone suscepimus. Adiuvet ad hoc Christus, virginis filius et virginum sponsus virginali utero corporaliter natus, virginali conubio spiritualiter coniugatus. Cum igitur universa ecclesia virgo sit, sicut dicit apostolus, quanto digna sunt honore membra, quae hoc custodiunt in carne, quod <u>ipsa</u> tota custodit in fide. Nulla ergo <u>fecunditas</u> carnis sanctae virginitati etiam carnis comparari potest. [...]** L[ectio] II. [...]** <u>Pergite ergo</u></p> <p>* Itt is egy rövid ima és liturgiatechnikai utalás áll, ami a magyarban kimarad. ** Hiányzik a magyar fordításban az I. lectio utolsó mondata arról, hogy ezt a szűzet méltán tartják többre a házas nőnél. *** A II. lectio elejének kb. négy mondata hiányzik a magyarban. Ebben folytatódik a szűzi érintetlenség dicsérete, egyebek mellett elé helyezve azt ismét a test termékenységének és a házastársi szemérmességnek. (Ezek az apácákra kevésbé is vonatkoznak.)</p>
<p>(139v) zent gyermekek. es iftennek leany. <u>menyevék</u> es nem hazafvtak. Menyetek el <u>es jaryatok</u> mynd vegyg <u>az zent zvezfelegben</u>. dychyr yetek edefben azt. melyet gyakrabban gon doltok. remenkegyetek bodogban abban. kynek alhatatosban zolgaltok. Zeressetek geryedetevben azt.kynek kellemetev(fbek) sevk vattok jgyekezvetevben. Ez illyen fe le zent zvezeknek zama kezzel es tarfoffagy kezzel vala bodogfagos zvez zent potencia na <u>azzon</u>. ky vala romay. es nagy nemef fezes nemzetbely. prudens fenatornak zent peter apoftol taneytuanyanak leanya. </p>	<p>sancti pueri Dei ac puellae, mares ac feminae: <u>caelibes</u>* ac inuptae: <u>pergite perseverantes in finem</u>. Laudate dulcius quem cogitatis uberius; sperate felicius cui servitis instantius. amate ardentius cui placetis attentius. <i>Ex gestis beatae Potentianae.</i> Ex harum sacro numero ac consortio fuit beatissima virgo Potentiana. Quae Romana atque illustrissimi generis: Prudentis senatoris discipuli beati Petri apostoli ac <u>Sabinellae</u> filia: et <u>soror</u> beatae Praxedis fuit. <u>Hanc</u> pater eius Prudens in omni religione eruditiv christiana virginemque Christo reliquit. Post <u>cuius</u>,</p>

<p>es zent praxedis azzon nak <u>huga vagy evcche</u>. <u>Ev anyanak vala neue fabynella</u>. Az ev atya prudens. taneyta <u>zent potencia na azzont</u>. kereztyenfegnek menden zer zettefegere. es hagyta evtet criftufnak zv zettefegben.* Az <u>ev atyanak</u> hala[la] vtan zent po tenciana azzon <u>neuekevdeek</u> irgalmaffag nak menden myelkevdeetyben. Vgy hog eyel es nappal zevnetlen mynd ev (höz-za) ha zabelyekkel evzue. zolgal vala az vr iftennek jmmofokban es jmadfagokban. Es az ifte ny dychyretekben rezefevl vala au agy </p> <p>* A kiadásbeli hibás alakot (zv zettefegben) a fakszimile alapján javítottuk.</p>	<p>obitum beata Potentiana in omni exercitatione pietatis ita <u>exercuit</u>, ut die noctuque incessanter hymnis et orationibus cum familia sua Domino deservirent beatissimo Pio <u>episcopo Urbis cum eis</u> in Dei laudibus participante. <i>RR. Veni electa.</i></p> <p>* A szó (lat. <i>caelebs</i>) ’nőtlen férfi’ jelentésű, a fordító helytelenül a <i>caelum</i> ’ég’ főnév származékának vélte.</p>
<p>(140r) egyfevl vala <u>zent potenciana azzonual</u>. bodogfagos pius <u>papa</u>. Azert mykoron <u>volna</u> kereztyeneknek nagy haborgataffa. es az poganoktvl naponkent fok kereztyenek evletnenek meg. Zent potenciana azzon az ev evccheuel zent praxedis azzonual. eyel az zent <u>martyroknak</u> tetteket eltemetyk vala. Es zent pius papaua. az ev <u>jnepeket illic</u> vala. Mykoron <u>az kereztyeneknek</u> evldevze sek il nagyon forrana. ezen jdevben zent po tenciana azzon menden ev <u>evrekfegeet</u> ze genyeknek zvkfegevre. es az ev neuolyafa goknak <u>fel emelefere kevlte oztogata</u>. El jevue azert az jdev. mely jdevben az men den ioknak meg fvzetevyevl kellene ven ny az io myelkevdeetyeknek dychevfeves dy mevlchet. Azert ez felyevl meg mondot <u>jo myelkevdeetykert</u> es egyebekert es. kyket <u>tevn</u> ez zent zvz <u>vr iftenert</u>. Yvnius ha vanak tyzen negyed napyan. bodogul re pevle criftufhoz. Es teteteek az ev bodog tette. az ev bodog atyanak bodog prudens nek mellette. <u>priscilla</u> neveu cymteryom <u>ban</u>. Salaria nevu vtan. kynek mellette ez vtan teteteek zent praxedis azzon es.</p>	<p><i>L[ectio] III.</i> <i>Igitur cum persecutio magna contra christianos <u>deferbuisset</u>, et multi a paganis quotidie crudelissime necarentur, beata Potentiana cum sorore sua beata Praxede <u>eorum</u> corpora nocte sepeliebat, et una cum beato Pio eorum <u>martyria</u> celebrabat. <u>Eadem</u> insuper persecutione fervente omnes <u>facultates</u> suas in pauperum necessitatibus ac eorum miseriis <u>relevandis</u>* <u>expendit</u>. Adveniente autem tempore quo bonorum operum gloriosum fructum ab omnium bonorum retributore suscipere debebat, post supradictos <u>labores</u> et multos alios pro <u>Christi nomine</u> fideliter <u>perpressos</u> XIII. Kalendis Iunii ad Christum feliciter evolavit, atque in cimiterio Priscillae via Salaria iuxta patrem suum beatum Prudentem posita est. Iuxta quam etiam postea sepulta fuit soror eius beata Praxedis XII. Kalendis augusti. <i>RR. Regnum mundi.</i></i></p> <p>*A fordító rosszul választott az ige jelentései közül (mechanikusan az első jelentést vette); itt a ’megkönnyebbit, enyhít’ jelentés érvényes.</p>

A breviáriumban – ahogy említettük – az életrajzzal véget ér, a CornK.-ben viszont folytatódik Potenciána legendájának szövege. A magyarban ezután következők

általában szólnak azonban a szüzesség dicséretéről, és csak néha utalnak név szerint a szüzre. BOGNÁR és LEVÁRDY (1967: 679) zárójelben közöltek ehhez még egy részletet párhuzamos szöveggént Ágoston De sancta virginitate című munkájából, végül azonban annyira eltértek a szövegek egymástól, hogy szükségtelennek látták a latin további közlését.

Mivel a breviáriumi Potenciána-legendáról megállapíthattuk, hogy annak a szövege lehet a magyar legenda első felének forrása, ez arra bátorított bennünket, hogy próbára tegyük a BOGNÁR és LEVÁRDY szerzőpárosnak azt a megállapítását, amely szerint a CornK.-beli Potenciána-legendája Szent Ágostontól való kerete, amelybe az életrajz bele van szöve, „eredetileg minden bizonyítással valamely breviarium Commune Virginum lekiadásának felelt meg”. Szerencsénkre a számmunkra elérhető 1494-es csonka és a végén meg is rongálódott breviáriumban a Commune unius virginis non martyris fejezet nagyobb része épen megvan (bár a lapok alsó része itt már szakadt, hiányos), és abban, annak harmadik és negyedik olvasmányában valóban megtaláltuk a további magyar szöveg forrását (6. táblázat). Kiderült az is, hogy Potenciána breviáriumi legendájának elején ugyanennek a fejezetnek az első két olvasmánya áll, s ahhoz kapcsolták hozzá az életrajzot.

6. táblázat

A CornK. Potenciána-legendájának második fele és breviáriumi latin megfelelője

CornK. 140v–141v	Breviarium 1494: 418r–418v
<p>(140v) Maftan kedeg vigadnak az menyey bodog fagban mynd evrekkevl evrekke. Vgy mond zent <u>agofton</u>. Az vr iftenneel meeg az gyarlo <u>leany természet</u> es vitezkevyk. Mert fok le <u>anyok</u>. ferfyvy lelekkel vittefegevt tevttenek. <u>Ezenkeppen tevn zent potenciana azzon</u>. <u>ky az ev lelky ereevel meg gvevzev ez velagot</u>. <u>ev teftet. es pokolbely evrde(gnek)gevt.</u> vgy mond zent agofton. Menyetek el iftennek zent gyermeke es leanyok. fuffatok vegy meg maraduan. Ty agyektok meg evue devzuen. es zevuetnektevk meg gyohtuan varyatok az vr iften vzek. Mongyatok vy eneket az artatlan barannak menyeket zevere. Oly eneket. kyt fenky nem mondhat. hanem chak zenteknek tyzenkeet ezere. ze plevtelen zvzeffegnek kyntornaloy. Es myert dychevfegees zent potenciana azzon te rolad. Es <u>mynd az zent zvzekre</u>vl jrt zent ianos. hog az artatlan barant fenky nem kev-</p>	<p>(418r) <i>Chrysostomus* in homilia De militia spiritali. Lectio II. Apud Deum ergo <u>femineus</u> etiam militat <u>sexus</u>. Multae namque <u>feminae</u> animo virili spiritali militiam gesserunt. [...] <u>Ex ipsis ergo sunt, quae angelicum sacrae virginitatis replent chorum.</u></i></p> <p>(418v) Pergite** ergo sancti pueri Dei ac puellae, [...] pergite perseverantes in finem.</p> <p><i>Lectio III. Lumbis accinctis et lucernis accensis expectate Dominum, virgines, quin veniat; afferatis ad nuptias agni canticum novum, quale nemo poterit dicere, nisi duodena milia sanctorum cytharoedorum illibatae virginitatis. Et quare sequimini agnum, quocumque ierit, scripsit <u>de vobis</u> Iohannes: quo ire putamus hunc agnum, quo nemo eum sequi debeat vel audeat, nisi vos,**</i></p>

<p>uethety. vala houa megyen. ha nem chak ty zvzek. houa aleygyvk hog megyen ez baran. houa fenkynek evtet nem kel kevetny. fe merye fenky kevetny. ha nem chak ty zvzek. Houakel kevetny az </p>	<p>* A magyar szöveg tévesen hivatkozik Ágostonra. ** A magyar szöveg a II. lectio mondatát ismétli meg, amely már valóban Ágostontól származik (l. az 5. táblázatban). *** A fordítás egyszerűbb szerkezetekre rendezi át, magyarázza a latin mondatot.</p>
<p>(141r) barant. hanem chak criftufbol criftufban. Criftus vtan. criftus myat. criftufert. Az zvzeknek tulaydon evrevme. criftuffe. Mert egyebeknek vadnak egyebh evrevmey. de fenkynek illyeten. Mennyetek el zvzek. kevueffetek az artatlan barant. mert az barannak ev teste es. byzonual zvz. Kevueffe tek az barant. vegyg tartuan az zvzeffeget kyt foggattatok. Tegyetek geryedetevfleggel az jot. amytehettek. hog az zvzeffegnek jaua elne vezzen. <u>Mykoron</u> femmy oly yot nem tehettek. hog kyuel az el vezet zvzeffeg meg teryen. Kevueffetek zvzek az artatlan barant. vala houa megyen. de az alaza tos baranhoz. alazatoffon iarulyatok hog elne effetek. Ky kedeg feel el efny. kerye es mongya. Ne jeyven ennekem keueffeg nek laba. Azert iaryatok az <u>keueffegnek</u> vtat. alazatoffagnak labaual. Az ioba vegyg marado zvzek. agyak nektevk joba meg maradafnak peldayat. Az byn ben el efevt bynefek. beueytyk az ty byn tevl valo felelmetevket. Azt zereffetek. azert hog kevueffetek. Azt fyraffatok. hogne <u>fyryatok</u>. Ne leleffetek ty bennetek </p>	<p>nisi de Christo, in Christum, post Christum, per Christum, propter Christum. Gaudia propria virginum Christi sunt. Nam sunt aliis alia: sed nullis talia. <i>Ite in haec: sequimini agnum, quare et agni caro utique virgo est. Sequimini cum tenendo perseveranter, quod vovistis; ardentem facite, quod potestis, ne virginitatis bonum pereat, <u>cum</u>* nihil facere possitis, ut redeat. [...]**.</i> <i>Lectio III. Sequimini, virgines, agnum, quocumque iverit, sed ad humilem humiliter venite, ne cadatis. Qui enim timet cadere, rogat et dicit: „Non veniat mihi pes superbiae.” Pergite ergo viam <u>sublimitatis</u>*** pede humilitatis. Perseverantes praebeant vobis exemplum, cadentes autem augeant timorem vestrum. Illud amate, ut imitemini; hoc lugete, ne <u>inflammemini</u>.**** Non inveniantur in vobis</i></p> <p>* A <i>cum</i> kötőszó itt okhatározói funkciójú, időhatározói szerepű mechanikus fordítása nem szerencsés, a mondat így suta. ** A <i>caput</i> utolsó mondata a magyarban hiányzik. *** A <i>sublimitas</i> ‘nagyság, magasztosság’ szó fordítása téves. **** Az <i>inflare</i> ‘felfúj’ (itt passzívumban ‘fel-fuvalkodik’) ige helyett a magyar szöveg fordítója a <i>flere</i> ‘sír’ igére gondolt.</p>
<p>(141v) nem iamborfagnak zyne auagy orchaya. Ne leleffetek tybennetek budofozem. ne zabolatlan nyelv. Ne leleffetek ty bennetek auagy ty kevz tetevk parazna hahotalas. ne <u>zemeremtelen</u> <u>rut</u> pakocha. Ne leleffetek oly evlvetzet ky zvz hez nem illic. ne leleffetek keuely iaras. de</p>	<p>improbi vultus, non vagi // Oculi, non infrenis* lingua, non petulans risus, non <u>scurrilis</u> iocus, non indece[n]s habitus, non tumidus ut fluxus incessus. Toto corde amate speciosum forma prae filiis hominum. Inspicite pulchritudinem amatoris vestri. Cogitate aequalem Patri, subditum Matri, in caelis dominantem, in</p>

<p>zereffetek tellyes zyuel embereknek fyay felet zeep abrazt. Nezzeetevk zvzek. az ty zeretevtevknek zepfegeet. Gondolyatok azt. ky egyenlev atya iftenhez. Ky engedelmes az anya zvz marianak. Gondolyatok azt ky menyekben vrankodyk. es fevldevn zolgalt. Gondolyatok azt. ky mendeneket teremtevt. es ev emberfege zerent. teremtetevt mendenek kezevt. Nezetek zvzek az kereztfan fyggevt nek febeyt. es az fel tamatnak meg dychev fevlt febeyt. az meg valtonak <u>jutalmat</u>. Azert zegeztelleek be tellyeffeggel az ty zyue tekben az criftus zent potenciana azzon ual evzue. ky ty ertetek fel zegezteteek az magas zent kereztfan.: – </p>	<p>terris servientem, creantem omnia, creatum inter omnia. <i>Inspicite vulnera penditis, cicatrices resurgentis, <u>commercium</u> redimentis. Toto vobis figatur in corde, qui pro vobis fixus est in cruce. Totus maneat in animo vestro: quem nolulistis occupare conubio.</i></p> <p>*A nyomtatványban hibásan: in fretus.</p>
---	---

A CornK. Potenciána-legendáját tehát az előttünk álló formában valószínűleg a kódex kompilátora szerkesztette meg. Átvette egyrészt a szűz breviáriumi legendáját feltehetőleg az 1494. évi domonkos breviáriumból, s mivel nyilván tisztában lehetett azzal, hogy annak bevezetését a breviáriumbeli Commune Virginum első két lekcioja képezi, pár átvezető mondattal, melyet részben szintén e szövegből merített – talán ő véthette el az idézett egyházatya, Aranyszájú Szent János nevét először, helyette Ágostont írva –, hozzátoldotta a harmadik és negyedik lekción is folytatásként.

Nem állítjuk, hogy a CornK. ismeretlen forrású legendáinak ügye ezzel mind megoldódik. A DomK. kapcsán reflektorfénybe került breviáriumot vizsgáltuk csak, nem tudjuk, megtalálható-e korábbi vagy más domonkos breviáriumban is e két legendaszöveg. Mindenesetre a fentiekből úgy tűnik, a szigeti domonkosoknál törekedtek a rend legújabb zsolozsmáskönyvét használni. Aligha kétséges, hogy a szóbanforgó velencei breviárium kiadásai és a CornK. közötti kapcsolatokat is érdemesnek látszik bizonyos szövegek esetében tovább vizsgálni.

Kulcsszók: anyanyelvű kódexek latin forrásai, középkori legendafordítás, liturgia és anyanyelvi fordítás, domonkos breviárium, Szent Domonkos csodái anyanyelven, Domonkos-kódex, Cornides-kódex, Praxedis-legenda, Potenciána-legenda.

Hivatkozott irodalom

- AOP. = *Annalium ordinis praedicatorum [...]*. [Tomus primus.] Szerk. VINCENZO MARIA FERRETTI. Ex typographia Palladis, Romae, 1756.
- BOGNÁR ANDRÁS – LEVÁRDY FERENC 1967. A Cornides-kódex jellege és szerkezete. In: BOGNÁR–LEVÁRDY 1967. kiad. 786–818.
- BOGNÁR ANDRÁS – LEVÁRDY FERENC kiad. 1967. *Cornides-kódex* [1514–1519]. Codices Hungarici 6. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- BREVIARIUM 1494. = *Breviarium Fratrum Praedicatorum*. Ed. ANDREA TORRESANUS. Venezia. [Az elején és a végén csonka példány.] <https://bc.dominikanie.pl/dlibra/publication/1077/edition/972/content> (2021. 01. 31.)
- CornK. = BOGNÁR–LEVÁRDY kiad.1967.
- DomK. = KOMLÓSSY kiad.1990.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1987. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GYÖRKÖS ATTILA 2007. Magyar vonatkozású domonkos rendi történetek a XIII. században. In: ILLÉS PÁL ATTILA – ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS szerk., *A domonkos rend Magyarországon*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, Piliscsaba–Budapest–Vasvár. 49–60.
- HELTAI PÁL 2009. Fordítás, relevancia, feldolgozás. In: NÁDOR ORSOLYA szerk., *A magyar mint európai és világnyelv. A XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. MANYE – Balassi Intézet, Budapest. 27–53.
- IMPLÓM LAJOS 2017. *Adatok a Szent Domonkos-rend magyarországi rendtartományának történetéhez. A rendtartomány alapításától 1526-ig*. Kiadás alá rendezte DRIMMER LÁSZLÓ – ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS. Magyar Domonkos Rendtörténet 1. Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, Vasvár.
- KAEPPEL, THOMAS OP. 1970–1980. *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi* 1–3. Editio S. Sabinae, Romae. [Vol. 4. KAEPPEL, THOMAS OP. – EMILIO PANELLA OP. Instituto Storico Domenicano, Roma, 1993.]
- KATONA LAJOS 1906. Újabb adalékok codexeink forrásaihoz. Pótlék a Domonkos-codex forrásaihoz. *Irodalomtörténeti Közlemények* 16: 105–120.
- KOMLÓSSY GYÖNGYI kiad. 1990. *Domonkos-kódex, 1517. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Régi Magyar Kódexek 9. Magyar Nyelv-tudományi Társaság, Budapest.
- KOMLÓSSY GYÖNGYI 1990. Bevezetés. In: KOMLÓSSY kiad. 1990. *Domonkos-kódex* 7–24.
- KOMLÓSSY GYÖNGYI 2009a. Domonkos-kódex. In: MADAS EDIT szerk., „*Látjátok feleim...*”. *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. 283.
- KOMLÓSSY GYÖNGYI 2009b. A magyar mondat a latin nyelv rabságában. Előadás, elhangzott az Egyházi műveltség a régi Magyarországon című konferencián (Pécs, 2009. június 6). Kézirat.
- LÁZS SÁNDOR 2009. A Nyulak szigeti domonkos apácák olvasmányainak korszerűsége. In: MADAS EDIT szerk., „*Látjátok feleim...*”. *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. 123–141.
- LÁZS SÁNDOR 2016. *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján*. Balassi Kiadó, Budapest.
- [M.] NAGY ILONA 1981. A Jordánszky-kódex fordítástechnikai sajátosságairól. *Magyar Nyelv* 77: 41–48.
- M. NAGY ILONA 2003. A Jordánszky-kódex fordítástechnikai sajátosságairól. (= [M.] NAGY 1981 kissé bővített változata.) In: A. MOLNÁR FERENC – M. NAGY ILONA szerk., *Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből*. Nyelvi és Művelődéstörté-

- neti Adattár. Kiadványok 4. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen. 103–114.
- M. NAGY ILONA – BÉNYEI ÁGNES 2018. A keresztény *miraculum* ábrázolásának középkori latin kifejezései és magyar recepciójuk (az Árpád-házi Szent Margitra vonatkozó források alapján). In: TÓTH ORSOLYA kiad., *Miraculum. A csodák szerepe és jelentősége az európai kultúrtörténetben*. DE Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszéke, Debrecen.
- M. NAGY ILONA – BÉNYEI ÁGNES 2019. Szó- és kifejezőkészlet a Margit-legenda csodaelbeszéléseiben. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* 9. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 259–276.
- M. NAGY ILONA – N. HORVÁTH MARGIT 2020. Hugo a Sancto Caro bibliakommentárjának részlete a Domonkos-kódexben. *Magyar Nyelv* 116: 466–472.
- RÖSSLER MÁRIA IRÉN 1927. *Magyar domonkos-rendi példák és legendák*. „Globus” Könyvnyomda, Lapkiadó és Irodalmi Részvénytársaság, Košice–Kassa.
- TUGWELL, SIMON OP. 1997. *Miracula Sancti Dominici mandato magistri Berengarii collecta. Petri Calo Legendae Sancti Dominici*. Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica, Volumen 26. Institutum Historicum Ordinis Fratrum Praedicatorum, Romae.

A Dominican Breviary as a source in the Domonkos codex, with a view of the Cornides codex

In the vernacular Domonkos codex – The life of St. Dominic; an apograph from 1517, copied in the Dominican Convent on what is Margaret Island today in the Danube in Budapest – there is a passage of 11 pages arranged in two blocks (pp. 171/11–176/8; 299/18–305/12), for which the Legend of St. Dominic written by the Italian hagiographer Petrus Calus (in Italian: Calo, in 1340) was identified earlier (KATONA 1906) as its Latin source. Yet, later on, the opinion came to be held that Calo’s work could not have been a direct source for the codex, because the translation differs greatly from the assumed source. The authors of this paper find – using the critical edition of Petrus Calo’s text by SIMON TUGWELL OP (1997) – that the actual source of the Hungarian translation of the pages in question was probably a Dominican breviary published in Venice in 1494. This is a re-edition with some differences of the breviary published first in 1487 in the same place, for which a completely new legend of Dominic had been compiled. The passages in question in the breviary are extracts from Calo’s text. The compiler of the Domonkos codex chose seven miracles from the brief readings collected at the end of the breviary for the celebration of Dominic on Thursdays throughout the year. The paper compares the Hungarian and the Latin texts of two miracles in detail in order to prove that the latter was the source of the Hungarian translation. At the same time, it shows how a *lectio varians* “cuiusdam praepositi filius” of the breviary became a crucial point in detecting the actual source of the vernacular translation. The authors also explored the Cornides codex copied parallel with the Domonkos codex by the same copier and found that the same breviary could have been the source e.g. of the legends of Praxedis and Potentiana in it as well. The authors also suppose that at the end of the 15th century the Hungarian Dominicans must have owned a copy of this breviary, even though there is no factual evidence of this. In the light of the breviary as the source, the question of the possible date of the compilation of the original text of the Domonkos codex is also discussed.

Keywords: Latin sources of vernacular codices, medieval translation of legend, liturgy and vernacular translation, breviary, miracles of St. Dominic in vernacular, Domonkos codex, Cornides codex, legends of St. Praxedis and St. Potentiana.

M. NAGY ILONA
Debreceni Egyetem

KISS SEBESTYÉN
Péchy Mihály Építőipari Technikum, Debrecen